

pisac i čitalac kao protivnici

stevan kordić

Sve je, čini se, jednostavno: pisac je onaj koji daje, čitalac onaj koji se podaje i uzima. No, taj jednostavni obrazac ni izdaleka ne odgovara stvarnosti. Niti pisac samo daje, niti čitalac samo uzima, već su obojica pred osvađačkim pohodima s vrlo neizvjesnim ishodom.

Piše se i čita već dovoljno dugo da pisci iz povijesti pisanja (i čitanja) ne bi izvukli i nekakve pouke, i da te pouke ne bi pokušali da iskoriste u svrhu poboljšanja učinaka čudnoga pisačega (i čitačega) posla. Skoro svaki pisac je to mogao vidjeti: riječ s pera otkinuta nije baš najčešće upućena strijela, već stvarčica sklona padu; više liči na s grane sjetljenu pticu, čiji je pravac leta teško predvidljiv, nego na letilicu kojom se i izdaleka može upravljati.

One, pak, pisci koji prevrtljivost i nevjernost riječi ne spoznaše, niko i ne može uzeti ozbiljno. Previše tvrdio vjerujući riječima, oni se nalaze u smješnom položaju ljudi koji ne pišu, već kojima se (kao perom) piše; oni su manje pisci a više pisaljke kojima se igraju nekakve nadmoćne sile, a da oni nemaju nikakvog udjela u igri. Odveć slijepo vjeruju da je pisanje jednostrana igra, igra bez protivnika ili s protivnicima koji su pokorni kao predmeti; odveć olako vjeruju da riječi ostaju tvrdno naseljene piščevom namjerom i da im se na putu od pera do kristalnog dvorca koji grade ne može desiti ništa.

Ti pisci koji riječ poznaju samo dok je u njima i dok je lijepa na haratu, ispadaju i nehtjeno smješni. Osim potrebe i želje za govorenjem, oni o jeziku ne znaju ništa. Izmakla im je najveća tajna pisanja: da riječu treba ovladati što dalje, skoro do beskonačnosti, da treba predvidjeti svu njenu moguću skretanja i udaranja, da bi tek tako ona mogla, bitno neizmijenjena, stići tamo kuda je pošla. Još im je dalja i nedostupnija tajna da tu lastavičju opasnost riječi ne treba zloupotrebiti, jer bi se tako bjejkstvom od jedne opasnosti zapalo u drugu.

No, najveća prepreka piščevoj riječi jeste onaj kome se ta riječ upućuje – čitalac. Može da zvuči paradoksalno, ali čitalac jeste neko kome se »pismo« upućuje, no ko to pismo ne traži. Ili, ako ga i traži, onda ga traži u sasvim drugom obliku nego u onom u kojem ga dobija.

ŠTA BI PISAC HTIO DA BUDE

Pisac se, po nekom prirodnom pravu, ponaša kao stvaralač; ne samo stvaralač svog djela, već i »drugostvaralač« svijeta, pa i svog mogućnog čitaoca. Djelo je piščev kraljevstvo, a čitalac prvo dobrovoljni, potom i obvezni podanik. Ako pisac i nije stvorio svog čitaoca, on ga je dogradio, učinio onim i onakvim kakvim treba biti, a zbog toga pisac i očekuje od čitaoca vjernost podanika. U krajnjoj liniji, odnos pisca i čitaoca trebalo bi da bude odnos stvoritelja i stvorenja. Najviši sam piščev i jeste da bude stvoritelj svojih čitalaca, koji bi bili napravljeni prema njegovom mastiljavom podobiju. Drugačije: pisac bi bio sama ideja, a čitaoci drugostepeni odlivci, djeca, potjedinačnosti.

Poduhvat pisanja je dvokrat: njime bi da se osvoji postojeće i da se stvari novo. Krajnji cilj je takođe dvostruk: reći istinu postojećega, shvatiti i uhvatiti postojeće u stegu riječi, a dalje i shvatiti i uhvatiti samu istinu stvaranja, preskočiti ponor između saznavaoča i stvaraoca.

Šelijeva odredba da su pjesnici »nepriznati zakonodavci svijeta«, prejaka kao i sve što se u stanju ushića kaže, pogrešna je samo u izvjesnoj mjeri. Pjesnici nisu zakonodavci svijeta, već bi to htjeli da budu, odnosno, Šeli bi ipak bio u pravu, oni su zakonodavci koje oni na koje bi se ti »zakoni« odnosili – čitaoci, i oni koji to nisu i neće da budu – uopšte ne priznaju. Kada pjesnik svojom riječu saznaće svijet ili kada ga dopunjava i predviđa (preobrazava ili iznova stvara), onda on stvara ponekad, donekle i na izvještan način, ne samo jedan pogled na svijet, već i jedan poredak svijeta koji pokušava nametnuti svojim čitaocima, a dalje i potencijalno, svima, tj. i onima kojima za pjesništvo neće ili i ne mogu da znaju.

Pjesnik koji hoće da bude »zakonodavac svijeta« (sam izraz je vrlo indikativan) samim tim je i pjesnik koji bi da bude, ili koji bi mogao da bude (kada bi to samo bilo izvodljivo), i tiranin, a još dalje – sam Bog jedini. To što Šeli, recimo, govori o pjesnicima u množini, kao »zakonodavcima«, nije uslovljeno praiskonskim porivima, već svojevrsnim kulturnim posjedom: pjesnici bi bili savjet mudrih (»nepriznati zakonodavci svijeta«) ne samo zato što bi bili duhovno plemstvo i zbog sklonosti ravnopravnosti, već zbog uvida da je božanska jedinstvenost samo jednog pjesnika nemoguća.

Djelo koje bi pjesnik da napiše, koje bi i pisao da je voden samo iskonskim pobudama, samim dirljim, nesvjesnim željama, a ne kulturnim nahnosima, bilo bi slično zapovijestima starozavjetnog Boga, prvo Boga stvaranja, a potom i Boga-zakonodavca. Takav bi se pjesnik, Bog-zakonodavac, htjelo biti iz dvaju razloga, jednoga nepjesničkog ili prepjesničkog i jednoga pjesničkoga. Nepjesnički bi razlog bio iskonski poriv svakog pojedinca da baš on bude središte svega postojećeg, samo njegovo božansko načelo, ili – konkretnije – ličnost Boga kao starozavjetnog oca-tiranina. Pjesnički bi razlog tu bio dijelom drugačiji (iako bitno isti) i njega je, na ovaj ili onaj način, spoznala većina pjesnika koji su promišljali logiku svoje umjetnosti, odnosno krivudavi i često nedovoljno jasni glas svojih pjesničkih želja.

Mnogo je pjesnika, naime, imenovalo cilj svoje umjetnosti kao obnovu prvobitnosti, kao viđenje koje ne bi bilo zamagljeno bićem »vidjeoca«,

kao dosegnuće obnove ili bar privida prvog trenutka i božanskog, ako već nije moguće domaći se mogućnosti samog stvaranja.

A ŠTA BI MOGAO DA BUDE

Bog je u romantičara smatrana za prvog i najvećeg pjesnika, za jednog pjesnika čije je djelo uspjelo, primilo se i razvilo, za prvog i posljednjeg čije riječi nijesu ostale tek puke riječi. Bog kao prvi pjesnik, to pjesničko lukavstvo, znači i pjesnik, on sam (odnosno svaki od njih posebice) kao novi i možda posljednji bog.

Bog je, kako to svjedoče Knjiga postanja i Jevanđelje po Jovanu, izgovorio svijet. On je govorio »Neka bude svjetlost!« – i svjetlost je nastala. Pjesnik je stvoreni, dio božanske pjesme, no zamah božanskog stvaranja kao da se nastanio i u njemu. I on bi sam da stvara, a to bi stvaranje moglo da bude i čin pobune protiv uspjelog pjesnika, Boga-oča. Riječi ili glasovi velike božanske pjesme (sami pjesnici) nalaze se u pobuni protiv pjesničke cjeline – božjeg svijeta, no te pobuna, same po sebi, ne mora biti znak neke naročite disharmonije u tom božjem svijetu, u pjesmi-svijetu. Ta pobuna može biti predviđena već samom prvom pjesmom-svijetom, samim božanskim činom stvaranja, i ona, pogotovo ako je beznadežno daleko od svakog korjenitog uspjeha, može samo da bude dokaz vrijednosti i čvrstine božje pjesme-svijeta.

Pjesnici bi, dakle, poput svog uzora, Boga-oča, da izgovara svijet. On, međutim, to ne može. On samo govori o svijetu ili, pak, imenuje svoje želje, pokušavajući da dozove jedan novi, poželjniji svijet, pa i on govoriti svoje isposredovanu »Neka bude!«, ali na te riječi ne nastaje ništa. Riječi ostaju riječi, puka tlapnja, a pjesnici se još samo takmiče u ljepoti želja i njihovog izražavanja, ne i u ljepotama stvaranja.

No, i pjesnik ne odustaje. Ne mogavši da ovlađa stvarnošću i ne mogući da stvara, on se zadovoljava prividom i nadom da bi se iz tih privida jednom moglo iskoriti i domaći se stvarnoga. On izgovara riječi, on ih piše, tј. sije, a potom čeka i nada se. »Jednom ćemo možda moći da to što kažemo dodirnemo rukama!« – pjeva je Branko Miljković.

A ostaje i druga nada, ljudskija, skromnija i svakom pjesniku znana. Pjesnik bi mogao biti kralj, ako već ne može, nikako ne može, da bude Bog. Kraljevi su ljudi i kraljeva je bilo puno, i među pjesnicima i među nepjesnicima. Da bi se bilo kralj-pjesnik (ne kralj pjesnika), dovoljno je biti velik pjesnik, biti voljen, obožavan. Biti veliki pjesnik znači biti toliki da u prostor pjesnikovoga duha može da stane, nahrani se i ispuni njime puno »malih ljudi«, čitalaca koji bi bili svojevrstan pjesnikov narod. Samo, ovo uređenje nije demokratsko, već plemičko, i podrazumijeva da čitalac bude mali i duhovno uzak, ili bar jalov. On bi bio onaj koji može samo da razumije, da se divi i da prima, tј. on bi bio prazan, iako osjetljiv, dok bi pjesnik bio onaj koji hrani i stvara hranu, onaj koji i osjeća i može da stvara. Neko ko bi i sam mogao stvarati, i dobro stvarati, nije najpogodniji da bude dio naroda čitateljskog i praznog. Jedna krajnja pjesnička demokratija u kojoj bi svaki bio pjesnik, nije baš po ukusu pjesnicima, jer bi to značilo i ukidanje poretku u kojem su pjesnici-kraljevi mogući, u kojem su mogući ma i »nepriznati zakonodavci svijeta«.

Pjesnik bi određivao svoje čitaće; on bi ih sadržao, jer bi se čitaoci služili njegovim riječima kao svojevrsnim nebom. Izvan onog što te riječi jesu i kazuju, čitalac ne bi mogao preći, jer je vidoviti pjesnik iscrpan sve mogućnosti, bilo vladjeviš, bilo predvidjeviš ih, iskazavši ih ili podrazumijevajući ih.

A ŠTA JESTE

Svi ti veliki ciljevi, pjesnik to vrlo dobro uviđa, samo su do nemogućeg kraja dovedene želje. Poneki vatreni pljesak ili klicanje koje pjesnik nekada dobije, ne mogu ga trajno zavarati da povjeruje da je kralj. No, i izvan tih velikih ciljeva ostaje dovoljno prostora za zadovoljavanje njegove volje za moć.

Imati čitaoca (jednog ili mnogo više, pitanje je stupnja) – znači već moći se širiti i nastanjivati u drugima, zaposjediti druga bića i biti zavodnik, imati najlepše žene ili najlepše ljudi. Pjesnik bi bio nosilac muškog načela, onaj koji uzima druga bića, koji prodire u njih, preoblikuje ih i oplođava. Čitalac bi, suprotno ovome, bio nosilac ženskog načela, onaj koji se daje, pušta u sebe, prima. Čitalac bi, dakle, bio osjetljivi i privlačni sud u koji bi pjesnik da spase svoj sadržaj.

Da li ovom obrascu (pisac kao muško i čitalac kao žensko) odgovara išta u stvarnosti? Pjesnik, zna se, vjeruje da odgovara i djela u skladu sa svojom vjerom.

Odnos, ipak, nije tako jednostran i puno je dinamičniji i mnogostrani nego što to na prvi pogled (pjesnikov) izgleda. Čitalac se ne daje; on uzima. Tačnije, on se daje i uzima, a sam naglašava uzimanje. Dok pjesnik vjeruje da čitaoca ispunjava kao što se ispunjava sud, ili kao što se ispunjava žena, čitalac pjesnika unosi u sebe kao što se unosi hrana. Nahrani se njime, svari ga, učini dijelom sebe ugradivši ga, odbacuje suviške.

Time što vjeruje da bi mogao biti stvaralač svojih čitalaca, pjesnik se ponaša kao da nikada i nije bio čitalac, i kao da ne zna kako književne stvari izgledaju s te strane. Ili, što bi bilo još nerazumljive i smješnije, naivno, iako prirodno, vjeruje da bi njegov »slučaj« mogao i morao biti izuzetan, da odnos i njemu samom vrlo dobro znani za njega uopšte ne važe, jer je on nešto jedinstveno, prvi i posljednji put, no zato zauvijek, nastalo. A pjesnik bi iz svoga čitalačkog iskustva mogao znati da i čitaoci, naivni kao i učeni podjednako, vjeruju da su u njih svjetlosna središta, i da često i ne čitaju da bi čuli zapovijesti ili poruke svojeg kralja, već da bi pročitano iskoristili kao puku gradu, ciglu koju će podbaciti pod noge da bi se popeli više i vidjeli dalje i bolje.

Dok pisac naivno vjeruje da je graditelj svojih čitalaca, ovi ga (njegovo djelo) uzimaju kao puku građu i užidaju u sebe. Čitalac, iako na prvi pogled neko ko ne postoji – jer ne posjeduje vlastitu energiju, nego je pozamlijaju spolja – to je i takav je samo prividno. Zapravo, on čini isto što i pisac, samo na drugi, lukaviji ili mudrij način. Pisac se izliva vjerujući da ga ima odviše; on prelazi iz sebe u druga bića, prelazi u njih i daje se vjerujući da ih osvaja i čini sobom, da ti drugi bivaju lišavani sebe samih i zamjenjuje ih jednini suviškom i obiljem sebe, dok čitalac, umjesto da se izliva i rasipa, prima i užiduje tog drugog, pisca, ne lišavajući se sebe.

Muško i žensko se još jednom nameću kao mogućna poređenja ili određenja tih dviju različitih priroda. Dok muško vjeruje da prodire, ispunjava, a na neki način i razara tu građevinu zvanu žena, da pustinju te isprazne ljepote ispunjava sobom; žensko, pak, vjeruje da – time što ga prima – ona jedno slabo, nezaštićeno i krajnje nesamostalno biće (muško) užiduje u sebe, sklanja ga i spasava s vjetrometine gdje bi ono bilo ugrozeno. Nešto sasvim slično može se otkriti i u odnosu čitalačkog i »pisalačkog«. Pisac vjeruje da sobom nastanjuje praznu i lijepu građevinu čitalačkog, ženskog tijela i duha; čitalac, pak, vjeruje da je on taj koji »spasava« pisca kada ga razlivenog prenosi s vjetrometine u ozidan prostor svog svijeta i užiduje u sebe.

Čitalac, dalje, vjeruje da samo on razumije pisca, da on, štaviše, razumije pisca daleko bolje nego što on, pisac, može razumjeti samog sebe, i da je tek u njegovoj (čitačevoj) svijesti pisac ono što je htio biti, a mogao biti nije.

Između pisca i čitaoca uvijek postoji nadmetanje. Ko će vidjeti dalje i bolje, ko će koga obuhvatiti i ko postati Bog a ko stvorene. Pišući, pisac providi, ili mu se čini da providi, i sebe i ono o čemu piše, i čitaoca kojeg tim hoće ispuniti. Čitaluci, čitalac takođe prozire pisca koji i sam pokušava da providi, jer time želi da, on koji je trebao da bude obuhvaćen, obuhvati svog obuhvatitelja i tako ostane veći i silniji. Istina, pisac može, a to nekada i čini, da providi takav postupak svog čitatelja, da ga predupriredi u njegovom obuhvatiteljskom htjenju, da mu unaprijed izbjave iz ruku mogućnost da u igri on bude stvoritelj, pobjednik, onaj koji ostaje. Pisac može još u samom pisanju da prisajedi jedan umišljeni čitalački glas, da predviđi svaku mogućnu čitačevo reakciju, da čitaoca unaprijed pročita i onemogući, no takva obezbjeđenja niti su do kraja moguća, niti su dovoljno moćna.

Čitalac je nepredvidljiv i on je uvijek poslednji. Njemu ostaje mogućnost da odgovara, da se brani, pa i da pobijedi, što piscu, u načelu, nije mogućno. Pišečeva je najveća nade, prilično tanahna, da unaprijed predviđi sve moguće hodove svog djela, i hodove njemu u susret i protiv njega, pa da te hodove raznim sigurnosnim uređajima unaprijed obezbijedi. No, sve i da čitačevo duh nije dovoljno moćan, tu će se postaviti posljedna i neprelazna prepreka pišečevom pohodu: čitačevo želja da sebe sačuva i da se, makar i sam uviđa nemoć svog bića, duhu tog nekad mrskog osvajača pisca ipak suprotstavi. Pisac do kraja ne ostvaruje svoju namjeru čak ni onda kada je jači.

ČITALAC – TA ČUDNA BILJKA

Postoji i stajalište s kojega je čitalac nadmoćniji piscu i odakle pisac za čitaocem, čini se, beznadežno kasni.

Pisac kao da je neko ko beznadežno kasni.

Pisac kao da je neko ko beznadežno zaostaje za vremenom i ko, danas recimo, živi u vremenu Starog zavjeta. Pisac bi htio da bude Bog čitačevo jedini i da čitalac nema drugih bogova osim njega. U pišečevom svijetu ima nečeg od staroga »falokratskog« stava, sa starinskim shvatanjem vjernosti. Pisac bi trebao da ima svoju čitaocu, svoj izabran narod, a ti čitaci ne bi trebalo da imaju drugih bogova (»pisacācā«) osim njega. Da li išta slično ovoj starinskog bajci postoji u stvarnosti pisalačko-čitalačkog svijeta? Reklo bi se, ne! Čitalac, ako uopšte ima vjere, jeste mnogobožac i paganin. Vjernost jedinom bogu čini mu se smješnoma. A i ko bi vjerovao u jednog boga, kada bogova nesumnjivo ima mnogo, i kada zrijeva, priprema se i dolazi još jedan, on sam – čitalac. Štaviše, čtačevo mnogobožstvo znak je jedne nimalo beznačajne nadmoći njegove. Ta nadmoć je u čitačevoj plodnoj mnogostranosti kojoj, razumije se, odgovara vrlo upadljiva pišečeva jednostranost.

Čitalac, produbimo tu sliku, liči na pčelu koja leti od cvijeta do cvijeta. Ma koliko se trudio da bude raznovrstan, pisac uvijek podliježe izvjesnoj jednostranoj (ma koliko ta strana bila moćna široka) jedinstvenosti. Drugi pisci s njim poređeni tek se pokazuju kao istinski drugi. Unutar samega djela, ma koliko raznovrsnog, istinske drugosti nema. Pisac, ma koliko široko mislio i pisao, ma koliko namjerno pokušavao da iz sebe iskoraci, do pravoga iskoraka vjere u nos dospjeva. Čitalac to postiže s lakoćom. Istina, lakoća s kojom čitalac postaje uvijek drugi mogla bi se shvatiti i kao površnost, dok bi pišečeva jednodimenzionalnost mogla biti i dubina, no i to može biti privid jer je riječ o nemjerljivim veličinama.

Mora se dopustiti i mogućnost da čitalac koji ne piše (koji, recimo, nije zaveden tačnom pisanju i sticanju slave), u jednoj ravni usmenosti i pukoga življenu svoje misli, može doseći veće domete nego jedan slavolepljen vođeni pisac. Misao koja se živi i umjetnost življenu mogla bi u nekog čitaoca koji se mišlu drugih, knjigama, samo služi, otići mnogo daže.

Čitalac, zapravo, iznova ispisuje »pisca« koga čita. On se koristi njime kao oruđem; on ga provodi s jednoga tuđega jezika na svoj »pravi« jezik; on ga ispravlja i spasava zabludu.

Otuda su i čitanje i pisanje strogo privatne stvari. I kad se čita, i kad se piše, htjelo bi se najviše, no htjenja se sasvim raspadaju. Umjesto ostvarenih želja, ostaju samo kržljavi plodovi na bojištu gdje je bitka nezavršena (čini se i nezavršava) i, naravno, neriješena.

Dva ravноправna protivnika koji žele da prožderu jedan drugog, umorni su. Da u svom čudnom htjenju uspije, ne može nijedan. U tom teškom nadmetanju naučili su bar vještina borbe. Usput i izborili mnogo drugih stvari, koje su postale važnije i veće od njihovoga osnovnoga htjenja, koje je i pretrpano, i zaboravljeno.

Njihova je borba tako i toliko korisna da mir među njima nikao ne može da poželi.

iskušenja kulture

miroljub radojković

Povod ovom razmišljanju je iskršnute neočekivane, neobuzdane misli u sasvim svakodnevnoj situaciji. U gradu autobus, u autobusu tinejdžerka. Sedi, zagledana u prazno, sa slušalicama na ušima. Sluša svoju muziku koja dopire tankom žicom iz turbice obešene oko vrata. Ona u njoj verovatno uživa, ali je deli s drugima. Oko nje je samo bruhanje motora. Njen izbor muzike je, dakle, sasvim ličan i sebičan. Prisećam se Maršala Makluna. On je od ove generacije očekivao da razvije neotribaliza, da se vrati oblicima otvorenosti i totalnog učestvovanja u igri i svim ostalim oblicima zajedničkih aktivnosti.¹ Da li bi ova tinejdžerka kod njega izazvala užas? Jer, sebe je ogradiла svojom muzikom. Blokirala je čulo sluha, čulo koje nas najlakše zavodi i upliće u kontakt s drugima. Time ona izaziva svoju ignoranciju ili strah od zavodljivih reči? Šta može da učini njen vršnjak? Može li joj prići? Može biti obdarjen i najvećom dovitljivošću ili duhovitošću, a da za njega ona ostane »nedodirljiva«. Šta, dakle, prema njoj može učiniti vršnjak nadaren makar izuzetnim duhom, izuzetnom sposobnošću komuniciranja? Put zavodljivog čula je zatvoren. Šansa za ulazak u komunikaciju je anulirana.

Ako je opisan povod samo incidentan u odnosu na zadatu temu, isviše pojedinačan za razmišljanje o razgranatom stablu kulture sada i kulture ubuduće, ipak je bio dovoljno provokativan da izazove pitanja. Onog momenta kada je pitanje tu, moguće je zakoračiti u filosofsko razmišljanje. Jer, kao što tvrdi Suzana Langer,² svoj razvoj filozofija duguje akterima koji su poznate stvari posmatrali u novom ključu, a ne kumulaciji odgovora. Sokrat, koji je samo pital, slovi za temelj filozofije zapadnog kulturnog kruga. Dakle, šta se pitao autor povodom jednog slučajnog povoda?

Upitao se, prvo: da li smo prerano prihvatali najprovokativniju Muklunovu postavku da je dugovečna »civilizacija pisma« stvorila »izdvojenog čoveka«? Red argumenta u Maklunu je poznat. Pre pisma čovek je bio golo emotivno i neposredno zdržan. Ma kakav da je oblik davao to zdrženje, mi ga posmatramo kao zajednicu. Dakle, ne kao društvo, već kao zajednicu³ u kojoj se nije moglo živeti izolovano od drugih. I onda, otkrićem pisma, dominacijom čula vida, nastala je nova civilizacija u kojoj se kultura interiorizuje, čovek »izdvaja« i kreće u društvu pod delovanjem »unutrašnjeg žiroskopa«. To je rismovan »pojedinac usmeravan iznutra«.⁴ Vera teoretičara koji takvog čoveka pežorativno krti za »natuskopu« (na tisak usmereno kopile),⁵ okrenuta je budućnosti. Ona se temelji na očekivanju da će se »Gutenbergova galaksija« raspasti i da će u elektronskoj komunikacijskoj civilizaciji nastati novo emotivno i taktično zdrživanje, a da će u kulturi vaskrsnuti tvorbe i vrednosti koje se dele zajedno, slobodno, kroz igru i u potpunoj komunikaciji.

Autor se drugo pital da li vesnici te budućnosti, koja je na pragu, govore istim, malaunovskim jezikom. Da li će nova komunikaciona tehnologija demokratizovati, diversifikovati i oplemeniti kulturu, ili ne? Naravno, kad god se radi o epohalnim dilemama, oni koji odluče da o tome javno govore nisu sigurni u dokaze. Otuda, teže dijalog i »čistilištu polemike. Nužno, dele se dobrovrljno ili spoljnim uvidom – na optimiste i pesimiste. Naslov ovog rada ne otkriva ništa epohalno. Jer, odnos između komunikacija i kulture za sada, odnosno danas, još nije pre epohalnom prekretnicom. Ali, odnos između komunikacije i kulture u već bliskoj, predvidljivoj budućnosti, može biti sudbinska dilema. Umesto prorokovanja, poslužimo se, za sada, analogijom iz likovstva, jezikom proverenih činjenica.

Već prethodna komunikaciona revolucija udarila je neizbrisiv pečat kulturi. Knjiga, novine, radio, film i televizija otvorili su bili dilemu: elitna ili masovna kultura? Samo do sada ovlađana šačica sekundarnih tehnika komunikiranja,⁶ koju čine već klasični masovni mediji, označena je kao porodiliste masovne kulture. Oni su je demokratizovali, pojefitili kulturna dobra, standardizovali kulturne tvorevine, probilili ih širokom ukusu, preveli su je iz »hramova kulture« u čovekovo stanište. Zauzvrat, stvaralaštvo je industrijalizovano (timski rad), dominantni ukus inklinira padu, širi se funkcionalna ne-pismenost, sparjušava se jezik, bujuju potkulturne i protivkulturne. Ako je ova naša standardna komunikaciona tehnologija uništila kulturnu auru oko umetničkih predmeta, logično je da u sledećem koraku ništa i kulturnu auru oko tvorca. Masovna kultura već ne priznaje domaćaj korifejstva. Niti je stvaraju, niti ona stvara velikane, odnosno »despote kulture«, kako je govorio Niče. Sve su to bile epohalne promene od juče i danas. Otuda osećamo potrebu da se upitamo: šta će biti sutra? Na pomolu su nove dileme. O njima ćemo ovde govoriti. Već naslovom, autor je otkrio da želi da od mogućeg govora u krajnosti – radi izazivanja dijaloga – izabere pesimističku varijantu sutrašnjice. Iz kojih razloga?

Komunikaciona tehnologija se i dalje razvija, burno i u novim pravcima. Komunikacioni potop je naznaka za krajnji mogući domaćaj ove tehnologije, i za jedan antropološki ugao razmatranja mogućih posledica.⁷ Jer, od svih mogućih odlika konkretnog savremenog čoveka, najlakše je pogoditi istinu ne licitiranjem njegovog pola, rase, uzrasta ili jezika, već treba jednostavno reći: to je biće koje gleda televiziju! Komunikaciona tehnologija je, znači, već sada penetrirana u ontologiju. Može se samo očekivati da će i dalje uticati na egzistenciju modernog čoveka (oznaka za industrijalizovani deo sveta, naravno). Što se tiče kulture, nju već danas komunikaciona tehnologija dobri delom »predstavlja«. Ako je zagospodarila tim domenom, i bude se širila dalje, na redu je kulturotvorac. Dakle, moguća tendencija komunikacione tehnologije može biti da »predstavlja« i samog tvorca kulture. Moramo se, stoga, upitati za usud kulture u kojoj će se, eventualno, sve predstavljati a ne neposredno doživljavati.

Šta nudi ekspanzija komunikacione tehnologije? Kablovska televizija razbila je ritual dnevne sobe i predstavu o porodici okupljenoj pred ekr